

âlimlerinin çoğu böyle bir tesir meydana getirerek sonuç almanın aklen ve şer'an câiz olduğu görüşündedir. Taşköprizâde, azâimle savunulan bir kalenin yine azâimle tesirsiz hale getirilerek Sultan Mahmûd-ı Gaznevî tarafından fethedildiğini anlatır. Yapılan duanın kabul edilmesi halinde Allah'ın iradesi kulun isteğini nasıl yerine getiriyorsa azâimde de Allah'ın, himmet sahibinin dileğini yerine getirdiğine inanılır. Kâtip Çelebi, himmet sahibinin azâim yoluyla isteğini gerçekleştirmesinin niteliği konusunda çeşitli görüşler ileri sürer. Ona göre azâimin biri mubah, diğeri haram olmak üzere iki şekli vardır. Hakkında hadis bulunan ve şifa hassasına sahip olan âyetler ve esmâ-i hüsnâ ile yapılan azâim câiz, sihir, büyü ve tılsım şeklinde yapılan azâim ise haramdır (bk. CİN).

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 398; a.m.f., *Miftâhu's-sa'ade*, I, 366-367; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1137; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXIII, 202.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

AZAK

Sovyetler Birliği'nin
Rostov özerk bölgesinde şehir.

Azak (bugün Azov), Don nehri kıyısında Taganrog körfezine 7 km. mesafede bulunmaktadır. Nüfusu 1983'te tahmini 78.000'dir. Bu körfez Azak denizi-ne açık olup Azak denizi de (38.000 km²) Kerç Boğazı ile Karadeniz'e bağlıdır. Şehir Yunanlılar'ın Tanais, Türkler'in Ten adını verdikleri Don nehrinin denize döküldüğü yerde kurulmuştur. Burada önceleri Tanais adıyla Miletliiler tarafından tesis edilen bir koloni bulunuyordu. Daha sonraları batıya yapılan göçler sırasında Hazarlar ve Peçenekler'in nüfuz sahasına girdi ve nihayet Altın Orda Dev-

leti'ne bağlandı. Ortaçağ'da tamamen terk edilen Tanais'in yerini yakınında bulunan Tana şehri aldı. Karadeniz ticaretinin önemli mevkilerinden biri olan Tana'da Cenevizliler gibi Venedikliler de XIV. yüzyılın ilk yarısında bazı ticarî müesseseler açtılar ve bir konsolos bulundurdular. Altın Orda Hanı Özbek Han şehirde bir mahalle oluşturmak isteyen Venedikliler'e 1332 yılında muayyen bir vergi karşılığında bu izni verdi. Türkler tarafından verilen Azak adı 1317'den itibaren paralar üzerinde görülmeye başlanmıştır. 1410'da Kıpçak Hanı Pulad Bey şehre hücum ederek büyük zarar verdi, 1418 yılında da benzer tahribat Kerimberdi Han tarafından yapıldı.

Bu dönemde bölgedeki en etkin ticaret balıkçılık ve hayvan üretimi üzerine idi. Ayrıca Azak köle ticaretinde ileri bir merkez durumunda bulunuyordu.

Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirmek isteyen Fâtih Sultan Mehmed zamanında Gedik Ahmed Paşa kumandasındaki donanma başta Kefe olmak üzere Azak ve civarını fethetti ve buradaki İtalyan kolonilerinin varlığına son verdi (1475).

Osmanlı idaresinde Azak, o dönemde ticaret yollarının değişmesi sebebiyle eski önemini kaybetti ve sadece bir serhad kalesi olarak uzun süre Don Kazakları'nın ve Ruslar'ın Karadeniz'e inmelerine engel olacak müstahkem bir mevki halinde kaldı. XVI. yüzyılın ilk yarısına ait tahrir defterlerinde Azak Kefe sancağına bağlı bir kaza olarak görülmektedir. Bu dönemde kale muhafızları ile birlikte Azak şehrinin nüfusu 2000 civarındaydı ve Venedik, Ceneviz, Toprak adlı üç kalesi bulunuyordu (BA, TD, nr. 370, s. 490).

Bölgenin ticarî öneminden dolayı Don Kazakları her zaman Azak'ı ele geçirmek hayali ile yaşamışlardır. Şehrin ilk muhasarası Kazaklar'ın reisi Dimitraş tarafından 1559'da gerçekleştirildi ise de Osmanlı donanması Azak Kalesi'ni savunan Ali Reis'in yardımına yetişti. Nihayet 1637'de Kazaklar kaleyi ele geçirdiler. 1641 yılı yazında Kaptanıderyâ Siyavuş Paşa'nın da bulunduğu kuvvetler Özi muhafızı Deli Hüseyin Paşa idaresinde kaleyi üç ay kadar kuşattılsa da sonuca ulaşmadan eylül sonunda kuşatmayı kaldırdılar. Sefere bizzat katılan Evliya Çelebi bu durumu oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Buna karşılık kaledeki 5500 Kazak askerinin müdafaası da XVII. yüzyıl Rus edebiyatına

yansımıştır. Başarısızlıkla biten bu kuşatmadan hemen sonra 1642'de Azak seferiyle görevlendirilen Sultanazâde Mehmed Paşa ve Kırım Hanı IV. Mehmed Giray Azak önlerine geldiklerinde Kazaklar için ciddiyetini anladılar ve kaleyi ateşe vererek kaçtılar. Kefe Beylerbeyi İslâm Paşa harap kaleyi tamir ve muhafaza etmek üzere görevlendirildi. Karadeniz sahillerinin Kazak saldırılarına karşı sadece Azak Kalesi ile korunamayacağını gören Osmanlılar, Don nehri üzerinde Sedd-i İslâm Kalesi, Kule-i Sultaniyye gibi yeni tahkimatlar yaptılar (1660-1662).

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre, XVII. yüzyılda Azak Kalesi dört köşeli, 4000 adım çevresi olan bir kale idi. Aynı sur içinde üç bölümden oluşan şehirde Frenk Hisarı diye bilinen kısım Venedikliler'e aitti. Diğer bölümler, Ortahisar diye bilinen Ceneviz Kalesi ile Tatar akıncılarının oturduğu Toprak Kalesi idi. Şehirde 2650 evden başka paşa sarayları ve konaklar bulunuyordu. Ayrıca Azak'ta 13.000 asker ve pek çok top mevcuttu. XVII. yüzyılın sonlarında Çar I. Petro Rusya'nın Karadeniz'e çıkışını gerçekleştirmek üzere Azak'ı büyük bir ordu ile kuşattı. 1695 yılında doksan beş gün süren bu kuşatmanın başarısız kalması üzerine I. Petro Don nehrinde bir donanma oluşturdu ve Azak Kalesi'ni karadan ve denizden 31.000 asker ve 170 topa muhasara ederek teslim aldı (6 Ağustos 1696). Bu sırada kalede 7000 asker bulunuyordu. Azak Kalesi'nin Ruslar'ın eline geçmesi Karlofça müzakerelerinde Osmanlılar'a karşı Rusya'nın durumunu güçlendirdi ve İstanbul Antlaşması'yla (1700) kale Rusya'ya bırakıldı. 1696-1711 arasında Azak sahillerinde Rusya tarafından 215 gemi inşa edilmiş ve böyle-

Azak

Azak'ta
Toktamış
adına
basılmış
783 (1381)
tarihli
gümüş
sikke
(İstanbul
Arkeoloji
Müzesi,
Teşhir, nr. 2359)

ce ilk düzenli Rus donanması oluşturulmuştur. Ancak 1711'de Baltacı Mehmed Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetlerinin kazandığı Prut Zaferi'nden sonra Azak'taki donanma imha edildi ve kale tekrar ele geçirildi. 1713 Edirne Antlaşması'yla Osmanlılar'a bırakılan Azak 1736'da tekrar Rus idaresine girdi ve Belgrad Antlaşması'na (1739) göre istihkamları yıkılmak şartıyla Rusya'ya terk edildi. Bu tarihten itibaren çevresi mil le dolan ve önemini giderek kaybeden Azak, yakınındaki Rostov'un gelişmesiyle buraya bağlandı.

XX. yüzyılın başlarında yeniden önem kazanan Azak, 1920 ve 1941'lerde burada teşkil edilen Rus donanması ile bölgenin savunmasında önemli rol oynamaya başladı.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 370, s. 490; Ebû'l-Fidâ, *Ta'vûf mü'l-büldân* (nşr. Ch. Schier), Dresden 1845, s. 29-288; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 364 vd.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 113-122; E. D. Clarke, *Voyages en Russie et en Turquie*, Paris 1813, II, 93 vd.; W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen age*, Leipzig 1936, II, 178, 188-191; A. Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 131; Ahmed Refik, "Onuncu Asır Açık Deniz Meselesi ve Azak Muhasarası", *TOEM*, XVI (1926), s. 261-275; M. Cavid Baysun, "Azak", *İA*, II, 85-89; H. İnalçık, "Azak", *Et²* (İng.), I, 808; *GSE*, I, 588-589.

MUSTAFA L. BİLGE

A'ZAMİ, Ahmed İzzet

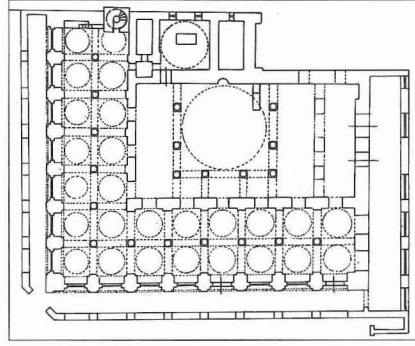
(bk. AHMED İZZET el-A'ZAMİ).

ÂZAMİYE KÜLLİYESİ

Bağdat'ta

İmâm-ı Âzam'ın kabri etrafında
teşekkül eden külliye.

150 (767) yılında Bağdat'ta vefat eden İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, Âzam sıfatına izâfetle bugün Âzamiye olarak anılan semte defnedilmiş ve kabri üzerine kerpiçten bir mezar yapılmıştı. Selçuklu Veziri Şerefülmülk Ebû Saîd el-Hârizmî 459'da (1067) mezarın üzerine bir türbe, yanına da bir medrese inşa ettirdi. Türbe çok uzaklardan görülebilen mukarnas külâhlı Selçuklu tarzı kubbeli bir yapıya sahipti. Medrese ise Nizâmiye'den dört ay on üç gün önce 27 Cemâziyelâhir 459'da (15 Mayıs 1067) hizmete açılarak Bağdat'ta kurulan ilk Selçuklu medresesi olmuştur.

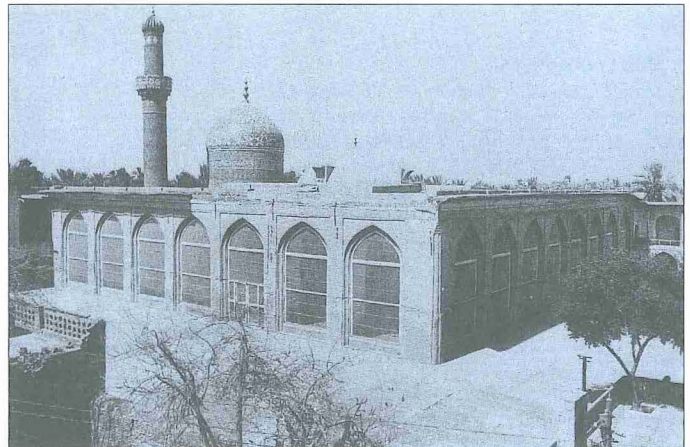

Âzamiye Camii ve Türbesi'nin planı

Şah İsmâil'in Bağdat'ı istilâ etmesinden sonra harap olan İmâm-ı Âzam Türbesi ile medrese Kanûnî Sultan Süleyman tarafından cami, imaret, ribât* ve hamam ilâvesiyle 1534'te yeniden yaptırılmıştır. 50.000 metrekairelik bir alanda etrafı surlarla çevrili olan İmâm-ı Âzam Külliyesi, Mimar Sinan'ın eserlerini gösteren listelerden birinde yer almakta ise de üzeri çizilmiş olduğu için Mimar Sinan'ın bu eserle olan bağlantısı şüphelidir. Şah Abbas'ın işgali sırasında ikinci defa zarar gören İmâm-ı Âzam Türbesi, Sultan IV. Murad'ın 1639'da Bağdat Seferi sırasında yeniden elden geçirilmiştir. Külliye'nin dökülen çinileriyle minarenin altın kaplamalı külâhı 1802'de Süleyman Paşa, cami 1816'da Dâvud Paşa, türbe 1839'da Sultan Abdülmecid tarafından tamir ettirilmiştir. Külliye'nin tamamını ise 1871'de Pertevniyal Vâlide Sultan ve 1903-1910 yıllarında da Sultan II. Abdülhamid yeniden yaptırmışlardır. Zengin vakıfları sebebiyle düzenli kadrolara sahip olan Âzamiye Külliyesi'ne ayrıca çok sayıda kandil, şamdan ve halı gibi kıymetli eşyalar da hediye edilmiştir.

tir. Irak hükûmeti tarafından 1948 ve 1959 yıllarında yapılan tamirlerde mimari ve süslemede birtakım değişikliklere gidilmiş, külliye'yi çeviren sur duvarları, taçkapılar, medrese, imaret, hamam ve batı revakları yıkılarak yerine modern tarzda yeni avlu duvarları, sembolik iki taçkapı ile ek binalar inşa edilmiştir.

Günümüze gelebilen şekliyle İmâm-ı Âzam Camii, etrafı çifte revaklarla çevrili, 34 x 17 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı bir harime sahiptir. Batıdaki revaklar kaldırılarak bu mekân kadınların namaz kılması için ayrılmıştır. Harimi saran diğer revaklar, içte on iki mermer sütun, dışta on üç kalın pâyedizisiyle, bunları birbirine bağlayan kemerler üzerine oturan yirmi altı küçük kubbeye örtülmüştür. Kubbe geçişlerindeki taşkın süslemelerle dış cephe'deki çiniler son tamirde yapılmıştır. 1.5 m. kalınlığında, 8 m. yüksekliğindeki duvarlarla çevrilen harimin mihrap önü bölümü 15 m. çapında büyük bir kubbeye örtülmüştür. Osmanlı döneminde sivri kemerli pandantiflere yaslanan kubbeler, bugün at nalı kemer ve Mağrib üslûbuyla işlenmiş mukarnaslı geçişlerle desteklenmektedir. Kuzeyde sıralanan dört sütunla kuzey duvarı arasında mahfil yer almaktadır. Harime revaklardan açılan kapılarla girilir. Duvarlar yarı yükseklikten, kemerler sütun başlıklarından itibaren kubbe kilit taşına kadar bütün mekânlar ince işlenmiş terrakota (terracotta) taklidi mukarnaslı süslemelerle bezenmiştir. Duvarları kaplayan 2 m. yüksekliğindeki İznik çinileri ise sökülerek yerlerine mermer kaplanmıştır. Ayrıca 5 m. boyundaki çinili mihrap da kaldırılarak yerine çifte sütunçeli, dışa taşkın yuvarlak kemerli ve antre laklı Bizans mozaikleri şeklinde süslenmiş bir mihrap oturtulmuştur.

Âzamiye
Külliyesi -
Bağdat /
Irak